

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

**БОНДАР В.В., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАЦІЇ, БІЗНЕСУ І ПРАВА, МНТУ,
ГАНЖА Я.А., ПОШУКАЧ,
МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. АКАДЕМІКА Ю. БУГАЯ**

Розглядається екологічний туризм як складова розвитку сільського туризму. Наводиться тлумачення терміну "екотуризм", виникнення та розвиток екотуризму в Україні та соціально-економічні передумови його подальшого розвитку. Розглянуто особливості екотуризму на Чернігівщині та виділено складові його розвитку. Обґрунтовано наукові проблеми, які сприяють підвищенню ефективності функціонування рекреаційно-туристичної сфери через впровадження екологічного виду туристичної діяльності.

Ecological tourism is seen as a component of rural tourism. Given an interpretation of the term "ecotourism", the origin and development of ecotourism in Ukraine and socio-economic conditions for its further development. The features of ecotourism in Chernihiv region and selected parts of its development. Substantiated scientific problems that enhance the effectiveness of recreation and tourism through the introduction of ecological type of tourist activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Різноманітний за своїми видами туризм став невід'ємною складовою сучасного життя. В усьому світі він визнаний як вагомий чинник економічного розвитку. Туристичний бізнес є динамічною й прибутковою галуззю з високим потенціалом росту. Україна має у своєму розпорядженні колосальний природний і культурно-історичний потенціал для розвитку різних видів внутрішнього туризму. Для збільшення ефективності потрібно повною мірою залучати природний, етнокультурний, історичний та інші потенціали, при цьому наголошувати в основному на відмінностях від інших європейських країн, щоб показати те, що інші народи вже втратили.

Незважаючи на існуючий потенціал, який часто залишається невикористаним, в Україні досі відомі широкому загалу лише традиційні види туризму. А відпочинок у селі, який в своїй основі формується не тільки на сільськогосподарській діяльності, а й на природничому потенціалі сільської місцевості, лишається на початковому етапі розвитку. В країнах з фермерською організацією

агробізнесу, екотуризм вже давно є складовою сільського туризму. А в нашій країні сільський туризм відокремлений від екологічного, хоча вони, як доводить практика, тільки разом дають можливість організувати і урізноманітнити відпочинок на селі. Доповнюючи один одного вони здатні ефективніше використовувати ресурси не тільки агровиробництва, а й територій, що мають природничу цінність (об'єкти ПЗФ, національні, ландшафтні парки та ін.). На сьогоднішній день заповідні території (які становлять 3,9% всієї площі держави) використовуються не в повній мірі для розвитку перспективних видів туризму на селі, зокрема сільського, зеленого, екологічного та аграрного. Екологічний туризм може бути альтернативним видом господарської діяльності. Що дасть можливість заробляти як дирекціям заповідних об'єктів, так і місцевому населенню, розвиваючи сферу послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою концепції екологічного туризму, як складової розвитку сільського туризму, займаються багато провідних вітчизняних фахівців – географи, економісти, екологи, біологи. Зокрема, найбільш відомі роботи Т.В. Бочкарьової, А.В. Дроздова, Є.Ю. Ледовських, Н.В. Моральова, К. Михайлова, І.Н. Панова, Т.К. Сергеевої, В.Б. Степаніцко, В.В. Храбовченко, В.П. Чижової. Окремі питання розвитку екотуризму на спеціально відведених територіях та об'єктах природно заповідного фонду (національні природні парки, біосферні заповідники та регіональні ландшафтні парки) розглядаються в наукових та навчально-методичних роботах О.Г. Амаровой, Е.Н. Бухова, Г.І. Гладкевича, А.І. Єгоренкова, І.В. Козирьова, А.В. Резнікової та ін. [3].

Вигідно відрізняються своєю різноманітністю підходів до аналізу екотуристської діяльності закордонні наукові школи екотуризму. Досить чітко можна виділити 4 школи – американську, австралійську, німецьку та мексиканську. Концепції екологічного та сільського туризму знайшли відображення в роботах Н. Ceballos-Lascurain, E. Boo, J. Krippendorf, Epler Wood, P. Jonsson, K. Lindberg, D. Hawking, T. Whelan, I. Mose, B. Steck, K.-H. Rochlitz, D. Kramer, W. Strasdas, G. Wallace, K. Ziffer, P. Hasslacher, D. McLaren, D. Western, N. Ward, P. Wight та ін. [5].

Проаналізувавши зазначені вище наукові праці, можна стверджувати, що дослідженню відпочинку на селі, а саме на природоохоронних територіях приділяють уваги чимало авторів. Але, враховуючи актуальність теми, наукові дослідження екотуризму

заслужують подальшого розвитку та вдосконалення. Тому в сучасних умовах виникає гостра необхідність у практичних дослідженнях та встановленні реальних шляхів досягнення стійкої конкурентної позиції на ринку екотуристичних послуг.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є обґрунтування необхідності розвитку екологічного туризму в Україні, зокрема Чернігівській області. Завдання статті полягає у розгляді екологічного туризму як складової розвитку сільського туризму. Аналіз стану та використання природно-заповідного фонду Чернігівщини в туристичній галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття "сільський зелений туризм" близьке за змістом проведення дозвілля до поняття "екологічний туризм". За словами П. Шекафорда, представника ВТО в Європі, термін "екотуризм" використовується в індустрії туризму вже більше 10 років [4]. Мають місце також твердження, що вперше термін був використаний Міллером в 1978 р. як позначення одного з варіантів сталого розвитку туризму.

У спеціальній літературі з'явилося нове поняття екоагротуризм, що передбачає відпочинок у селян, які вирощують сільськогосподарську продукцію із застосуванням екологічних методів. Тут агротуризм поєднується з екологічним сільським господарством.

Користуючись унікальністю місцезонашування агроекотуристичних осель поблизу природоохоронних територій, їх власники підтримують серед туристів екологічні вимоги щодо організації побуту й дозвілля, а також пропонують їм низку програм заглиблення у світ дикої природи.

Нині екотуризм найдинамічніше розвивається на територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки).

Екотуризм – це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища. Виділяють такі форми екотуризму, як активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, збиральництво, рибальство, мисливство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополювання, тематичні поїздки) та культурологічні й етнографічні поїздки [4].

У сільських місцевостях відвідувачам організують багато додаткових послуг, що включають екотуристичні програми: кінні та велосипедні прогулянки, маршрути по знакованих стежках у національних і ландшафтних парках, природничі подорожі, збирання ягід та грибів.

Між сільським туризмом та екотуризмом часто проводять

паралелі. Дійсно, обидві форми організації дозволяють відповідати критеріям сталого туризму і націлені на збереження природного середовища, розвиток традиційної етнокультури, сприяння традиційним формам агрогосподарювання й ремеслам місцевих громад. Власне, в староосвоєних країнах (до яких відносимо й Україну) у межах природоохоронних територій сільський туризм виступає основною організаційною базою розвитку масового екологічного туризму. Так, наприклад, у селах Карпатського регіону господарі агроосель традиційно організують для своїх гостей екотуристичні програми (як невід'ємну складову сервісу) пішохідних та кінних подорожей прознакованими екостежками у заповідниках, національних і ландшафтних парках, не кажучи вже про можливість довільного збирання ягід та грибів. Для означення такого багатоцільового туризму нещодавно з'явилося нове поняття "екоагротуризм" [5]. Цей вид туризму передбачає використання агроосель (гостьових будиночків), розташованих у межах або пообч біосферних заповідників і національних парків, які, поряд із заняттями екологічним сільським господарством, пропонують широкий спектр екологічних і спортивно-туристичних занять (мисливство, рибальство тощо). Іншими словами, сільський, екологічний та агротуризм доповнюють один одного та дають можливість комплексного підходу до відпочинку на сільських і заповідних територіях.

Наведені вище характеристики сільського відпочинку вже ввійшли в лексику та практичну діяльність туроператорів, туристів, а також держструктур, що займаються питаннями регулювання цих видів туризму в Україні.

Практичні аспекти організації екологічного туризму можна розглянути на прикладі організації екологічного туризму в природоохоронних парках, організації спеціальних туристських сіл і т.д.

Головними засадами розвитку екологічного туризму в Україні є 6737 спеціально відведених територій та об'єктів природного заповідного фонду, їх загальна площа перевищує 2,35 млн. га, що становить понад 3,9 % всієї площі держави.

Основою екотуризму Чернівщини є національні природні парки, біосферні заповідники та регіональні ландшафтні парки. За їхнім статутом на території цього природно-заповідного фонду може здійснюватися рекреаційна діяльність, яка має проводитися у формі екологічного туризму. Національні природні парки займають 16,58% (в Україні 20,9 %) території природно-заповідного фонду держави,

регіональні ландшафтні парки – 31,11 % (в Україні 17,2 %), 44,8 % заказників загальнодержавного та місцевого значення [3]. Об'єктами екотуризму також є штучно створені людиною ботанічні (0,05 %), дендрологічні (0,08 %), геологічні (0,01 %), гідрологічні (0,21 %), зоологічні парки (0,004 %) та заповідні урочища (6,93 %). Ними можуть бути і є парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (0,14 %).

З розвитком екотуризму і зростанням його міжнародної складової можуть бути задіяні й інші об'єкти природно-заповідного фонду. Перспективними територіями для розвитку екотуристичної діяльності визнано екологічно чисті південні райони області, де багато пам'яток культурної спадщини та природно-рекреаційних об'єктів (Ічнянський, Козелецький, Прилуцький), а також північно-східне Подесення (Коропський, Сосницький, Куликівський, Чернігівський райони).

Природні заповідники і заповідні урочища можуть використовуватися для проведення режимних екскурсій, організації на їх основі міжнародних екологічних конгресів, розширення освітньо-виховної роботи. Заказники і пам'ятки природи в майбутньому можна безпосередньо пристосовувати для розвитку комерційного екотуризму.

Станом на 01.01.2011 природно-заповідний фонд Чернігівської області нараховує 656 об'єктів загальною площею 253,4 тис. га, що становить 7,6 % площі області, або сумарно по показникам 11 місце по країні (середній відсоток по Україні – 5,1 %). Природно-заповідний фонд складають 8 категорій об'єктів: Ічнянський та Мезинський національні природні парки, регіональний ландшафтний парк «Міжріччинський», 443 заказник, 137 пам'яток природи, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 52 заповідні урочища, дендропарки «Гростянець» загальнодержавного значення та «Прилуцький» місцевого значення, Менський зоопарк [3].

В області створенні нові заказники місцевого значення – ботанічний «Кулишеві луки» (Варвинський р-н) та іхтіологічний «Лісконоги» (Новгород-Сіверський р-н). Використання цих об'єктів, як складової туристичної галузі перш за все, вдвічі підвищить економічну ефективність районів та області в цілому і задіє сільське населення в сферу сільського, екологічного (зеленого), спортивного, культурно-пізнавального, релігійно та інших видів туризму. Для залучення заповідних територій до екотуризму необхідно також впорядкувати місця відпочинку, тобто створити рекреаційну інфраструктуру, обладнати місця для ночівлі та відпочинку, пункти харчування, лікування, розваг, санітарно-технічне облаштування, тощо. Для цього

необхідно задіяти і використати місцеві ресурси та інвестиції підприємницьких структур, які готові вкласти кошти в галузь екологічного та сільського туризму.

Також проведені роботи по розробці проекту створення національного природного парку «Дніпровсько-Деснянське міжріччя», визначена площа парку 64150,1 га, із них з видаленням та наданням парку в постійне користування 9133,7 га. Розпочаті роботи по отриманню погоджень на створення національного природного парку. На нашу думку, наявна територія повинна отримати такий статус у складі НПП і стати складовою розвитку рекреаційних та екотуристичних ресурсів, що дасть змогу сформуванню новітньої схеми розвитку сільського та екотуризму, що забезпечить збереження певних населених пунктів та покращення демографічної ситуації на сільських територіях.

Ведуться роботи по розробці проектів створення нових об'єктів ПЗФ місцевого значення – заказників в Ріпкинському районі та ботанічних пам'яток природи в м. Чернігові. Проведено обстеження на площі більше 10 тис. га лісових насаджень на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду для подальшого призначення проведення санітарно оздоровчих заходів. Що розширить сферу послуг в районі та області в цілому принаймні на 20 %. Враховуючи статистичні дані, за останній рік кількість туристів сільської місцевості Чернігівщини сягала 26 тис. осіб, що майже на дві тисячі більше, ніж за останні роки, з них іноземці становили 3 тис. осіб. За економічними підрахунками, обсяг реалізації наданих туристичних послуг склав 21,5 млн. грн., що залишило надходження до бюджету області майже 1,6 млн. грн. [2].

Нині екотуризм, як базовий елемент розвитку сільського туризму в Чернігівській області, один з найрозвинутіший в національних природних парках (НПП). Зокрема кінний екотуризм практикується у НПП Мезинський та Ічнянський та може бути рекомендований для більшості інших об'єктів. Науково-пізнавальний туризм притаманний для регіонально-ландшафтного парку «Міжріччинський», дендропарки «Тростянець» загальнодержавного значення та «Прилуцький» місцевого значення, Менський зоопарк, який пропонує туристам екскурсії, позначені певними екологічними стежками. Пропонується аматорське і спортивне рибальство, екстремальний екотуризм та ін. Кількість туристичних послуг, які надають об'єкти природно-заповідного фонду Чернігівщини, постійно зростає, пропонуючи нові послуги.

Висновки. Організація відпочинку на селі, як свідчить практика, не така прибуткова, як на відомих морських та гірськолижних курортах, але в комплексі з екотуризмом, може приносити стабільний і цілком гідний дохід.

На Чернігівщині екологічний туризм в системі сільського туризму має великі перспективи. Туристична діяльність сільського та екотуризму стимулює розвиток інших галузей - в першу чергу, сільського господарства. Доходи від туризму дозволяють ефективніше використовувати ресурси і застосовувати більш сучасні технології. Все це дає значний імпульс для розвитку економіки та зростання добробуту місцевих жителів, особливо в районах, віддалених від індустріальних центрів, з традиційно низьким рівнем економічного розвитку.

Первинні та вторинні доходи від туризму можуть отримувати різні економічні суб'єкти і сектора. Тому, навіть якщо очікувані результати не настільки великі, при плануванні екотуризму слід з'ясувати, які сектори і групи людей всередині регіону будуть порушені в першу чергу. Приплив доходів може викликати розвиток в бажаному напрямку (наприклад, збільшення виробництва харчових продуктів на місцях), а доходи можуть піти на благо малозабезпеченої частини місцевого населення. Економічні переваги, які отримують місцеві жителі від розвитку туризму, будуть значною мірою залежати від повноти і різноманітності надання туристичних послуг на селі. Слід ретельно продумувати ці аспекти при організації економічних взаємодій на місцях.

З огляду на вищесказане, для успішного розвитку екотуризму на сільських (в т.ч. заповідних) територіях треба вирішити наступні питання:

— оформити в законодавчому і нормативно-правовому плані здійснювану в межах об'єктів природно-заповідного фонду екотуристичну діяльність;

— розробити економічний механізм надання платних рекреаційних послуг, установити нормативи плати, створити відповідні підрозділи установ природного заповідного фонду України;

— провести облік наявних рекреаційних ресурсів на природних територіях та розглянути можливості їх туристичного використання;

— визначити надійні способи розрахунку допустимих навантажень на природно-рекреаційні території;

— в межах об'єктів природно-заповідного фонду розробити комплекс різноманітних тематичних маршрутів та екологічних стежин;

— в лісництвах та на заповідних територіях провести заходи щодо пристосування цих ділянок до туризму та відпочинку;

— розробити ряд різноманітних та ефективних засобів пропаганди охорони природи, екологічної освіти рекреантів та контролю за їх поведінкою в природі;

— організувати наукове дослідження економічних, географічних, соціальних та екологічних аспектів розвитку екологічного туризму, а також професійну освіту працівників галузі.

Враховуючи викладені пропозиції та базуючись на досвіді комплексного використання сільського й екологічного туризму, ми можемо стверджувати, що екотуризм, як дієвий елемент відпочинку на селі, перш за все буде позитивно впливати на розвиток сільської місцевості, зростання рівня життя селян; створення нових робочих місць для жителів приміських районів; сприяння розвитку інфраструктури регіонів; відродження культурних традицій українського народу; надасть нові робочі місця для сільських жителів. Самозайнятість населення сприятиме зниженню соціальної напруженості в регіоні, росту добробуту сільських жителів.

Цей вид туризму дає можливість сільському населенню диверсифікувати свою господарську діяльність, забезпечити підвищення соціально-економічного рівня життя та збільшити свої доходи. Актуальність і необхідність розвитку екотуризму в області обумовлюється ще й такими вагомими показниками, як охоплення цим видом послуг великої кількості населених пунктів. Із 1539 населених пунктів близько 650 мають природничу цінність [2].

Література.

1. Арсеньєва Е.И. Экотуристский потенциал особо охраняемых природных территорий и проблемы его использования / Е.И. Арсеньєва, А.С. Кусков. // Туризм и культурное наследие: Сб. науч. ст. Вып. 3., СГУ. – 2005.

2. Головне управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс] // Туристичні потоки – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/>

3. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області. – Електронний ресурс : <http://eco23.gov.ua/ru/30>

4. Козырѐв В.М. Менеджмент туризма. Экономика туризма / В.М. Козырѐв, И.В. Зорин. – Российская международная академия туризма – 2001.

5. Steck B. Sustainable Tourism as a Development Option / B. Steck. // Practical Guide for Local Planners, Developers and Decision Makers. – Washington D.S., 1999. - P. 41.